

вченні проблеми став останній (четвертий) період розвитку історіографії, який розпочався з середини 1950-х рр. і триває до наших днів. З'явилася низка досліджень, у яких відображені зміни партійно-політичного життя на Поділлі в означений історичний період (І. Зеленюк, С. Плахотнюк, Л. Баженов, О. Степенко, І. Довганюк, С. Гуменюк, М. Кукурудзяк, В. Прокопчук, І. Курас, Г. Касьянов, О. Федьков, О. Реєнт, Т. Гунчак, А. Глушковецький, В. Савченко, А. Хоптяр, О. Симчишин та ін.).

У книзі 1 «Політичні організації напередодні та в добу першої російської революції 1905–1907 рр.» автори докладно розкривають політичне, соціально-економічне становище та подають етнологічну характеристику населення Поділля; висвітлюють формування та діяльність політичних партій на теренах краю, зокрема політичні процеси під час виборів до I та II Державних дум.

В другій книзі «Від реакції до демократичної революції» (автор – С. Ткач) йдеться про політичні партії та організації краю напередодні та в період Першої світової війни (1910 – лютий 1917 рр.).

Прикметною ознакою монографії є доволі продумані та достатньо аргументовані узагальнення та висновки, зроблені як наприкінці підрозділів, так і в кожному з розділів зокрема, а також у прикінцевій частині монографії.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що монографія С. Ткача та Д. Решетченка є результатом самостійного пошуку і стане в нагоді науковцям, студентам і тим, хто цікавиться історією.

Отримано: 24.10.2020

DOI: 10.32626/2309-8074.2020-13.329-334

В. С. Прокопчук

(м. Дунаївці)

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: «НА ПОЛЯХ БИТВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ: ВИХІДЦІ З УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РУСІ ОПОРУ:**

наук.-док. вид. / упоряд. А. Г. Філінюк (голова редкол.),

В. Г. Байдич (відп. ред.), Ю. А. Клімчук (відп. секр.);

вст. ст.: А. Г. Філінюк, Ю. А. Клімчук.

Хмельницький: Мельник А.А., 2019. 296 с.»

Чи міг хтось уявити, що через більш як 70 років з часу закінчення Другої світової війни прийдеться доводити росіянам, першовсім президенту Російської Федерації, що Україна і українці в тій війні взяли на свої плечі левову долю зусиль, що 40 відсотків матеріальних збитків Радянського Союзу – це втрати України, а ще – 8-10 млн. людських жертв, що серед більш ніж 12 тис. Героїв Радянського Союзу – учасників тієї війни українців – 2319, друге місце після росіян, українець І.М. Кожедуб удостоєний цього зван-

ня тричі, партизанські командири О.Ф. Федоров і С.А. Ковпак – двічі; що саме за внесок українців у перемогу над нацизмом Українська РСР стала співзасновником і членом Організації Об'єднаних Націй. Тому поява науково-документального дослідження про участь українців в європейському Русі Опору впродовж 1939–1945 рр., то вагомий аргумент у справі утвердження історичної правди про події Другої світової війни.

Є ще один аспект на користь твердження про актуальність книги. Відомо, що полонені та примусово вивезені німцями на роботу до Німеччини, країн-сателітів та окупованих нацистами держав ні повагою, ні турботою держави не користувалися. Навіть – учасники Руху Опору. Всі вони проходили принизливу фільтрацію, більшість не повертали офіцерські звання, нагороди, багатьох чекали штрафбати, табори, відбудова зруйнованих війною об'єктів.

Пам'ятаю Олексія Карловича Садовського з Маліївців на Дунаєвеччині, який разом із тисячами солдатів, офіцерів і, навіть, генералів 6-ої та 12-ої армій попав в оточення і полон на Кіровоградщині, прекрасного учителя і директора школи. Не раз бачив, як незручно й ущербно почував він себе в середовищі педагогів-фронтовиків, бо сталінська формула «У нас полонених не має, це – зрадники» незримо діяла навіть після смерті «вождя всіх народів», точніше – заляканих репресіями народів.

Довгий час з тієї ж причини ми на Дунаєвеччині нічого не знали про легендарного у Франції Івана Солодковського з Гірчиної – керівника підпілля в таборі військовополонених, який організував втечу групи полонених, створив і очолив у Франції цілий партизанський батальйон, брав участь у визволенні Лілля, Рубе і загинув під час штурму Форт-де-Монсе. Лише через 25 років після його загибелі у коротенькій восьмиабзацній довідці «Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область» про с. Гірчична з'явилося речення: *«Житель села І.М. Солодковський у роки Великої Вітчизняної війни командував партизанським загonom у Франції і загинув у фортеці Форт-де-Монсе»* (с. 257). І – більш нічого. Шок репресій і самоцензура не покидали дослідників десь до середини 1980-х. А коли кинулись, вже померла мати, брат Борис з дружиною Надією виїхали в Молдавію, дітей не мали, там і померли. А хату знесли і на тому місці з'явився двоповерховий житловий будинок, де свого часу був навіть дитячий садок. Щось додати, знайти хоча б якісь дані про довоєнне життя, не виявляється можливим. Зате автори рецензованого видання доповнили скромну інформацію хмельницького тому ще кількома епізодами ратного подвигу нашого земляка.

І не тільки нашого. Вони віднайшли документи і матеріали про багатьох інших героїв європейського театру боротьби проти нацизму, чимало опублікованих вперше, таким чином повідали нинішньому поколінню невідому для них сторінку боротьби на-

ших земляків проти гітлерівського фашизму далеко за межами рідної України, піддавши багатьох конкретних героїв науковій і моральній реабілітації.

Дослідження здійснене ґрунтовно, за всіма правилами науки. Автори використали доступну їм джерельну базу. У першу чергу – архівні матеріали, зокрема фільтраційні справи колишніх військовополонених та остарбайтерів, оцифровані фонди Архіву міністерства оборони РФ, що в м. Подольську, розміщені на сайтах «Мемориал», «Подвиг народа», «Память народа» та ін. Долучені матеріали періодичних видань – з нагоди 25-річчя Перемоги і після того в радянських газетах і журналах почали з'являтися розповіді про учасників Руху Опору, їх спогади, а також спогади рідних про своїх загиблих або померлих синів, чоловіків і батьків. Наприклад, 1965 року газета «Сельская новь» (№ 46) опублікувала спогади Петра Корнева, який втік з полону, приєднався до італійських партизанів, став свідком страти «італійського фашиста № 1» дуче Беніто Муссоліні, його коханки Клари Петагчі та ще 13 генералів-утікачів з Італії, схоплених 27 квітня 1945 року на дорозі Комо-Мілан поблизу містечка Донго. Юрій Аркадійович Клімчук побував у багатьох архівах, музеях та школах України, де зумів віднайти низку документів, матеріалів та фотографій учасників Руху Опору. Він зустрівся з ще живими героями, зокрема у селі Затурці на Волині – з Іваном Морозом, що воював у партизанському загоні в Італії, у Білій Церкві – з Іваном Чайкою, учасником підпільно-партизанської боротьби у Бельгії, родичами загиблих і померлих, взяв інтерв'ю, записав спогади. Немало документів, матеріалів і фотографій зібрав він, побувавши в науковому відрядженні в Італії. Опрацювавши автори вітчизняні та зарубіжні видання, що стосуються предмета їх дослідження, не обійшли увагою інтернет-ресурси.

На основі цих джерел було зроблене дослідження й підготовлене науково-документальне видання обсягом 17,8 обл.-вид. аркушів, яке складається з чотирьох розділів, вступної статті, додатків та розширеної анотації англійською мовою. Окремим четвертим розділом автори уклали 92 фотодокументи: фотографії героїв європейського Руху Опору, фотокопії їх особистих та нагородних документів, світліни із зображенням пам'ятників та пам'ятних місць, тощо. Важливим додатком є алфавітний та іменний покажчики, які відсилають читача на конкретну сторінку, де йдеться про одного із 48 героїв видання та згаданих у книзі людей.

Важливим елементом книги є вступна стаття. Написана вона кваліфіковано і на основі глибокого аналізу та узагальнення зібраного матеріалу дає відповіді на чимало питань, пов'язаних з порушеною проблемою, полегшує сприйняття читачем мозаїки вміщеної у виданні інформації.

У книзі читач знайде відповіді на низку питань. Скажімо, про джерело поповнення європейського Руху Опору українцями.

Це, насамперед – військовополонені, що утримувалися в таборах у Німеччині, країнах – сателітах та державах, окупованих нацистами. Авторі оприлюднюють відомі цифри: на кінець 1941 року радянських військовополонених налічувалося 3 млн. 350 тис., а в лютому 1945 року – 5 734 528 осіб (с. 9). Ряди борців з гітлерівським фашизмом поповнювали також «остарбайтери». Воювали в рядах партизанів і колишні емігранти з України.

Виразно проглядає географія Руху Опору, в якому брали участь герої книги. Це – підпільні організації, партизанські загони в складі національних партизанських з'єднань, бригад, Французького іноземного легіону, окремі роти і батальйони радянських патріотів на території Німеччини, Польщі, Чехословаччини, Норвегії, Бельгії, Франції, Греції, Італії, Югославії та Болгарії. Не важко прослідкувати й хронологію подій: її відкриває участь наших співвітчизників 1936 року в боротьбі з фашистами Франко в Іспанії, 1939 року в складі польської армії – проти німецької навали в Польщі і – до повної перемоги над нацизмом 1945 року. Окремий невеликий розділ присвятили автори підпільній боротьбі українців у німецьких концентраційних таборах, зокрема – повстанню в'язнів табору смерті Маутхаузен, розташованого в Австрії, де був закатований генерал – лейтенант Д.М. Карбишев.

Низка документів і матеріалів надруковані вперше. Особливо вразив мене щоденник дружини льотчика капітана Вікторова Григорія Петровича, уродженця с. Смолянка на Чернігівщині. Він був збитий під Смоленськом, попав у полон, утримувався в таборах на островах Джерсі і Олдерні у протоці Ла-Манш, разом з В.С. Бойком здійснив втечу і протягом 1943-1944 років очолював партизанську роту в складі 1-ої Альпійської дивізії макі. Загинув в бою біля с. Варкуаран. Так було. А дружині в грудні 1941 року надійшло повідомлення, що її чоловік, командир ескадрильї 32-го винищувального полку, загинув 4 листопада. І з цим вона жила 39 років, поки не просочилася інформація про життя її чоловіка після 4 листопада 1941 року. Настирливий пошук, зустріч з Володимиром Самойловичем Бойком, пошук могили чоловіка через Червоний Хрест, поїздка у Францію і, нарешті, зустріч з тим, вірність котрому пронесла через усе життя, не може залишити спокійним читача. Заберу у вас зайву хвилинку, процитую епізод тієї зустрічі: *«Всі ми поїхали в місто Віллербан на військове кладовище... Нам ще в Москві був вручений документ з чітким маршрутом, куди їхати, в який сектор на кладовищі йти... Я йшла першою, побачила напис на камені: «Капітан Петров – Вікторів Григорій». Я побігла до нього, моє серце билосся все частіше. Біля каменя опустилася на коліна, міцно обняла його і довго невтішно ридала. Бо ж скільки років я шукала цей клаптик землі. Крізь ридання говорила: «Сонечко моє, я стільки років йшла до тебе і нарешті прийшла». Скільки я плакала, не знаю, але мене ніхто не потривожив, всі стояли мовчки, поки я сама не піднялась. Так, я*

40 років йшла до цього місця, щоб поклонитися праху рідної людини, яка залишилася молодою, яка віддала своє життя за всіх живих на землі...».

З хвилюванням читаючи ці рядки, я подумав, що не тільки людське ество має біоенергетику, а й, мабуть, – слово мовлене і, навіть, писане, бо викликає хвилювання, співчуття, співпереживання. А може то тільки моє таке сприйняття, бо пережив аналогічну ситуації, у 28-річному віці вперше побувавши на могилі батька у Польщі, де він загинув 31 січня 1945 року у віці 28 років, свої почуття перелив у нарис «Зустріч з батьком», який і сьогодні викликає щиру сльозу.

Взагалі вся майже трьохсотсторінкова книга читається з великим інтересом, адже в кожному сюжеті відображена трагічна і, водночас, героїчна доля співвітчизника. Особливо – «своїх», територіально ближчих, з Хмельниччини, Поділля. А таких розповідей чимало. І про хірурга І.М. Лизуна з Старої Пісочни тоді Смотрицького району, який у різних концтаборах врятував життя сотням полонених, вже згадуваного Івана Миколайовича Солодковського з Гірчичної, емігранта Сергія Івановича Касмана з нігинським корінням, Георгія Діонисовича Ліпницького з Теофіпольщини, що вижив і після війни учителював у м. Городку, Валентина Леонідовича Бобка, Івана Савовича Мороза, Бориса Григоровича Шангіна з Вінниччини. Читаючи книгу, кожного разу чекав вечірньої зустрічі з героями книги, з вдячністю згадуючи й авторів.

А вони, Анатолій Григорович Філінюк, відомий український історик, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, та Юрій Аркадійович Клімчук, вихованець історичного факультету цього ж університету, нині учитель історії Кульчиєвської ЗОШ І-ІІІ ст., науковий керівник по лінії МАН і здобувач наукового ступеня доктора філософії (кандидата історичних наук), заслуговують великої вдячності. Насамперед, за вибір дослідницької проблеми, на перший погляд ніби й простої, а насправді такої, що потребує важкого й тривалого пошуку і неабиякого хисту аналітика й узагальнювача. А ще подякувати за те, що зробили цей перший пробний крок, оприлюднивши невідомі або маловідомі біографії, документи і матеріали та ґрунтовну узагальнюючу статтю. Цим, ніби сталкери, застовпивши свою нішу в дослідженні недостатньо розкритої сторінки історії Другої світової війни – участі наших співвітчизників у боротьбі з нацизмом у здавалося безвихідній ситуації за межами своєї країни, водночас запропонували проміжні напрацювання на апробацію.

Варто погодитися з думкою авторів про те, що інколи їм не вистачало інформації, деякі сюжети саме із-за цього не відзначаються глибиною розкриття, зокрема й розділ «Про участь представників України в боротьбі з гітлерівськими окупантами в кон-

центраційних таборах у країнах Європи». У книзі є окремі грама-тичні помилки, схоже технічного характеру, скажімо – «покаЗ-чик» замість «покаЖчик». Нинішнім видавцям, взявши на себе таку важливу і відповідальну місію оприлюднення праць науков-ців, письменників, треба дбати не тільки про кількість виданих книг, а отже – дохід, а й про їх лінгвістичний бік, утримувати до-бре оплачуваного і підготовленого до своєї праці коректора.

Думаю, що рецензована книга є першою,
але не останньою.

Отримано: 29.10.2020